

Finansirano
od strane Evropske unije i
Savjeta Evrope

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implementirano
od strane Savjeta Evrope

Forum MNE

MALI PRURUČNIK ZA INTERAKTIVNIJU UČIONICU

Izdavač :

Forum mladi i neformalna edukacija (Forum MNE)

Za izdavača : Elvira Hadžibegović

Autor: Tim Forum-a MNE

Štampa: Promotive doo

Tiraž: 140 kom

Podgorica, 2021.

Ovaj priručnik je pripremljen u okviru granta dodeljenog organizaciji NVO FORUM MNE, kroz zajednički projekat Evropske unije i Savjeta Evrope „Kvalitetno obrazovanje za sve“. Stavovi izraženi u njemu ne predstavljaju nužno zvanične stavove Evropske unije ili Savjeta Evrope.

© 2021 Savjet Evrope i FORUM MNE. Sva prava zadržana. Licencirano Evropskoj uniji pod uslovima. Nijedan dio ove publikacije ne može se prevesti, reprodukovati, niti prenositi, u bilo kom obliku ili na bilo koji način, elektronskim putem (CD-ROM, internet, itd.) ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili bilo koji drugi način skladištenja ili sistemom za preuzimanje informacija, bez prethodne pisane dozvole Direkcije za komunikacije (F-67075 Strazbur Cedex ili publishing@coe.int).

Uvod

Mali priručnik za interaktivniju učionicu je nastao kao odgovor na potrebu naših škola i nastavnog kadra da obogate svoje časove interaktivnim radionicama. Veća dinamika u učionici kao i veća kohezija samog odjeljenja će umnogome doprinjeti boljem i uspješnijem iskustvu u našem formalnom obrazovanju.

Priručnik je nastao u sklopu projekta Horizontalni program II – Zajednička akcija EU/SE „Kvalitetno obrazovanje za sve“.

Opšti cilj projekta jeste povećanje saradnje i umrežavanje nastavnika i učenika kako u okviru škole, tako i između škola koje pripadaju četvrtoj-mješovitoj grupi, u svrhu prepoznavanja potreba u školi/široj zajednici i iznalaženja rješenja.

Škole koje pripadaju ovoj grupi i koje direktno učestvuju u projektu su: Srednja mješovita škola „Bećo Bašić“ – Plav, Srednja mješovita škola Andrijevića, Srednja mješovita škola „Braća Selić“ – Kolašin, Srednja mješovita škola „Vuksan Đukić“ – Mojkovac, Osnovna škola „Aleksa Đilas Bećo“ – Mojkovac, Obrazovni centar Plužine i Obrazovni centar Šavnik.

Priručnik je nastao brižnim odabirom radionica koje se mogu sprovoditi u učionicama, vremenski su ograničene na jedan ili dva časa i ne zahtijevaju materijal koji nije dostupan u redovnim uslovima u školi. Možemo garantovati da će biti edukativne i zabavne kako za učenike tako i za nastavnike.

Vjerujemo da smo napravili dobar odabir radionica. Imaćete priliku da koristite radionice nekih od naistaknutijih imena u polju fasilitacije grupe, kao što su Vukosavljević, Krum, Limaster, Stark, i Gejl. Najupotrebljiviji priručnici u trenerskom i radioničarskom radu, a koje smo koristili i za ovaj priručnik su Kompasito, Svi jednaki svi različiti i Bukmark priručnik za borbu protiv govora mržnje kroz obrazovanje o ljudskim pravima.

Naše skoro dvodecenijsko iskustvo u neformalnom obrazovanju, kako sa mladim ljudima i djecom tako i sa nastavnicima i drugim praktičarima u obrazovanju, nam potvrđuje da ćete korištenjem ovih i sličnih radionica zasigurno povećati demokratičnost obrazovanog okruženja!

Sadržaj:

O Forumu MNE	7
Veb profili	8
Svaki glas se računa.....	11
Suprotstavljanje sajber vršnjačkom zlostavljanju.....	13
Reci to naglas	16
Neograničena sloboda?.....	18
Koji je tvoj stav?.....	20
Euro-vic takmičenje	22
Da li se razumijemo?	24
Etikete	24
Kako me vide drugi?	26
Lični heroji.....	27
Nametanje kruga	28
Ostviri svoj cilj	30
Pogodi ko dolazi na večeru?.....	31
Snovi	33
Tražimo hitno rješenje!.....	34
Planiranje nove zemlje	35
Okvir.....	36
Identifikacija “manjinskih grupa”	37
Uloga polova u društvu	38
Nasilje na internetu.....	39
Ruka pomoći	40
Vršnjačko nasilje – Šta je to?	41
Aktivno slušanje.....	44
Bibliografija	45

FORUM MLADI I NEFORMALNA EDUKACIJA (Forum MNE) je aktivan u Crnoj Gori od 2002, prvo kao PRONI Institut za socijalnu edukaciju mladih, potom kao Forum Syd, a od marta 2007. godine kao Forum MNE.

VIZIJA: Pravedno i miroljubivo društvo čijem razvoju doprinose aktivni mladi građani.

MISIJA: Forum MNE je organizacija koja ostvaruje svoju viziju pružajući podršku razvoju mladih ljudi u svjesne, odgovorne i aktivne pojedince i građane sposobne da prepoznaju, traže i ostvaruju svoja prava i doprinose razvoju miroljubivog i pravednog društva.

Forum MNE radi na polju razvoja lokalnih strategija za razvoj zajednica kroz neformalno obrazovanje i omladinski rad.

Programi Foruma MNE zasnivaju se na principima i vrijednostima: nediskriminacije, tolerancije, cjeloživotnog učenja, promovisanja i preuzimanja lične odgovornosti, transparentnosti, optimizma, proaktivnosti, poštovanja i vrednovanja mladih i aktivnog učešća mladih u procesima donošenja odluka.

Organizacija zapošljava 7 osoba, 10 trenera i ima mrežu od oko 250 omladinskih radnika, 13 omladinskih aktivista i 100 volontera.

Organizacijom upravlja odbor sastavljen od pet članova. Skupštinu organizacije čine predstavnici mladih ljudi/grupacija mladih s kojima Forum MNE radi, partnerskih organizacija civilnog društva i državnih institucija.

Organizacija ima razvijena pravila i procedure o upravljanju ljudskim kadrovima, zaštiti djece, osiguranju kvaliteta omladinskog rada u zajednici, razvoju mreže volontera, organizovanju obrazovnih razmjena mladih i volontera i organizovanju omladinskih kampova. Forum MNE ima jasne finansijske procedure i razvoj programa zasniva na participativno razvijenim dugoročnim strateškim planovima.

Kancelarija Foruma MNE se nalazi u Podgorici, na adresi Bratstva i jedinstva 4.

Tema

Rasizam i diskriminacija, internet pismenost, demokratija i učešće

Broj učesnika

10-20

Trajanje

45-50min

Cilj

- da se diskutuje o predrasudama i govoru mržnje prema određenim grupama;
- da se razmotre razlike između interakcije onlajn i van interneta;

Instrukcije

Priprema:

Napravite dovoljno profila za sve članove grupe

- napišite svaki profil na papiru (veličine A5) i pripremite ljepljivu traku da zalijepite papire na leđa učesnika;
- kopirajte svakom učesniku definiciju govora mržnje Savjeta Evrope;
- Biće vam potrebno dovoljno prostora da se učesnici kreću naokolo.

1. Tražite od učesnika da zamisle da su na onlajn forumu o fudbalu (ili hokeju na ledu ili nekom drugom sportu). Objasnite da će svima biti dat novi profil i da će oni predstavljati tu osobu. Ipak, niko neće znati šta je napisano na njihovom sopstvenom profilu!

2. U toku aktivnosti učesnici treba da se lično predstave i pozdrave sa drugima. Diskusija treba biti kratka: učesnici treba da pozdrave što je više moguće posjetilaca na forumu u datom vremenu.

3. Objasnite da je svrha aktivnosti da se istraže zajednička viđenja i predrasude o različitim grupama u društvu. Kada se pozdravljaju jedni sa drugima, učesnici treba da razmišljaju šta bi ljudi mogli reći (onlajn) nekome ko je tog identiteta – npr. osobi sa invaliditetom u sportskoj grupi, crnom Afrikancu, starijoj ženi, itd. Ljudi ne moraju obavezno komunicirati sa drugima kao što bi u realnosti, ali treba da misle o različitim vrstama mišljenja koja postoje onlajn i pokušaju da predstavljaju ista. Ružni komentari su dozvoljeni. Niko neće biti odgovoran kasnije za komentar koji su dali u toku aktivnosti.

4. Zalijepite identitet na leđa svakog učesnika, a da im ne dozvolite da ga vide. Dajte svima papir i olovku da zapišu riječi koje su koristili drugi u vezi sa njihovim identitetom.

Omogućite im 10 minuta za sastajanje i pozdravljanje. Poslije 10 minuta, tražite od učesnika da stanu, skinu identitete koji su im dati i pređite na diskusiju o realizovanoj aktivnosti.

Pitanja za diskusiju:

Da li je neko uživao u akciji? Da li ima neko kome se nije dopala? Zašto?

- Pozovite učesnike da pogledaju sopstveni profil.
- Da li je neko bio iznenađen nekom od riječi koje su korišćene dok su se pozdravljali sa njima?
- Koliko je lako reći ružne stvari drugima?
- Da li mislite da bi bilo lakše reći ružne stvari da ste bili onlajn, drugim riječima, da osoba nije bila ispred vas? Zašto bi ovo moglo napraviti razliku?

1. Ispričajte učesnicima detalje o kampanji Savjeta Evrope protiv onlajn govora mržnje i dajte im definiciju govora mržnje u nastavku:

*Govor mržnje pokriva sve forme izraza koji šire, podstiču, promovišu ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge forme mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući: netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porijekla.
(Komitet ministara, Savjet Evrope)*

- Da li mislite da govor mržnje treba da bude dozvoljen onlajn?
- Zašto ljudi objavljuju postove sa govorom mržnje o drugima?
- Šta vi možete sugerisati kao načine nadziranja vaših ličnih objava, tako da ne budu uvrijedljive za druge?

Materijali

- Primjeri profila u nastavku
- Ljepljiva traka;
- papir i olovke (i fascikle ili nešto na čemu se može postaviti papir);
- flipčart i markeri;
- prostor za kretanje naokolo.

Preporuke za fasilitatora

Izbor identiteta je važan u ovoj vježbi. Kada dodjeljujete profile ljudima, obratite pažnju da nikome ne date profil koji je blizak njihovom pravom identitetu.

Nakon aktivnosti, obezbijedite da ničiji pravi identitet nije povrijeđen ili uvrijeđen nečim što je izrečeno tokom akcije.

*U slučaju da učesnicima bude teško da pišu bilješke dok se kreću okolo, mogu koristiti stolove u učionici.

Materijal za učesnike (Veb profili):

<p>Ala (Ž) Godine života: 19 Lezbejka</p>	<p>Pjer (M) Godine života: 9 Voli internet igrice</p>	<p>Migel (M) Godine života: 16 Nacionalni šampion u matematici</p>
<p>Stiven (M) Godine života: 33 Fudbalski trener</p>	<p>Hugo (M) Godine života: 21 Iz Venecuele</p>	<p>Kris (M) Godine života: 43 Policajac</p>
<p>Dafne (Ž) Godine života: 65 Ima sopstveni biznis</p>	<p>Amlin (M) Godine života: 27 Iz Somalije</p>	<p>Sonja (Ž) Godine života: 33 Nezapošljena</p>
<p>Hanzi (M) Godine života 23 Rom</p>	<p>Slava (M) Godine života: 26 Frizer</p>	<p>Liza (Ž) Godine života: 30 Kuvar</p>
<p>Rebeka (Ž) Godine života: 28 Ima teškoće u učenju</p>	<p>Johankn (M) Godine života: 31 Jehovin svjedok</p>	<p>Stefi (Ž) Godine života: 12 Glav</p>
<p>Liana (Ž) Godine života: 13 Igra za školski fudbalski tim</p>	<p>Rikardo (M) Godine života: 72 Gej</p>	<p>Sem (M) Godine života: 21 Profesionalni teniser</p>
<p>Dejvid (M) Godine života: 26 Ratni veteran (invalid)</p>	<p>Leon (M) Godine života: 29 Hodža (muslimanski sveštenik)</p>	<p>Džo (M) Godine života: 37 Humanitarni radnik</p>

Svaki glas se računa

Ali da li se svi računaju isto?

Tema

Građanstvo, demokratija

Broj učesnika

10-30

Trajanje

60min

Cilj

- Razumijevanje značenja fer i demokratskih izbora
- Prepoznavanje važnosti učešća građana

Instrukcije

Objasnite da Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima garantuje svima pravo „da učestvuju u procesu donošenja odluka, bilo izvršavanjem funkcije ili izborom nekoga da vas zastupa “i da,, vladu treba uvijek birati putem poštenog i tajnog glasanja“ (član 21). Pitajte učesnike šta misle da ovo znači:

- Šta su ‘pošteni’ izbori?
- Zašto bi glasanje trebalo biti tajno?
- Ko može glasati?
- Šta znači da vas neko ‘predstavlja’?
- Koje su odgovornosti te osobe?

2. Imajte na umu da, iako učesnici ne mogu da glasaju dok ne postanu odrasli, ipak mogu da učestvuju u raznim oblicima izbora za odlučivanje o stvarima u njihovom životu. Zamolite ih da prodiskutuju sljedeće:

- Koji su to primjeri ili situacije kada imate pravo riječi ili pravo glasa?
- Da li se vrši tajno?
- Ko može da odluči ili glasa?
- Ko odlučuje o kome ili o čemu se odlučuje ili glasa?

3. Objasnite da će u ovoj aktivnosti stvoriti demokratske metode donošenja odluka. Podijelite učesnike u paran broj grupa, sa po pet ili šest osoba u svakoj grupi. Dajte svakoj grupi papir sa određenom situacijom i podijelite najmanje dvije grupe da rade na istoj situaciji. Obavezno dodijelite dvije grupe na Situaciju E, koja će se kasnije koristiti kao simulacija. Ukažite na pitanja na koja treba razmotriti na dnu stranice i objasnite sve termine koji su vam nepoznati u pitanjima.

Alternativa: Dajte svim grupama Situaciju E da istaknu raznolikost rješenja za iste situacije i pregovarački proces koji slijedi u 5. koraku.

4. Kada učesnici imaju vremena (oko 15-20 minuta) da planiraju u malim grupama, zamolite svaku grupu da objasni svoju situaciju i proces donošenja odluka koji su razvili da bi se pozabavili tim problemom. Pozovite grupe sa situacijom E posljednje. Poslije svake prezentacije, zamolite druge učesnike da kritikuju plan:

- a. Da li je demokratski?
- b. Da li svi dotični imaju priliku da izraze svoj izbor?
- c. Da li je pošteno?
- d. Da li je tajno?
- e. Da li svi koji glasaju znaju za koga ili za šta glasaju?

5. Kada su predstavljene sve situacije, zamolite učesnike da skrenu pažnju na situaciju E. Objasnite da će oni održati lažno glasanje kako bi odlučili o ovoj situaciji. Ali da bi to učinili, treba da se dogovore oko jednog plana kako da odluče. Zamolite ih da uporede različite planove razvijene za Situaciju E:

- a. Kakvi su planovi? Da li ćemo koristiti ove sporazume za naše lažno glasanje?
- b. Kako su oni različiti? Koja ideja će najbolje funkcionisati? Šta da koristimo?

6. Dok se učesnici slažu oko plana, zapisujte svoje odluke na papir i razgovarajte o tome, postavljajući pitanja poput ovih:

- a. Da li nešto nedostaje našem novom planu za situaciju E?
- b. Mislite li da će to biti demokratski?

Materijali

Situacije u nastavku dokumenta.

Situacija A: Vaša škola je pozvana da pošalje nekoga ko će je predstavljati na gradskoj proslavi Međunarodnog dana djeteta u opštini. Izbor je na djeci. Ima 500 učenika. Kako ćete demokratski odabrati predstavnika?

Situacija B: Vaš sportski klub treba predsjednika. Imate šezdeset članova. Kako ćete demokratski odlučiti ko treba da bude predsjednik?

Situacija C: Učenici vaše škole će odabrati koji će crteži na umjetničkom konkursu dobiti prvu, drugu i treću nagradu. Bilo je 50 crteža prijavljenih na konkurs. U školi ima 300 djece. Kako ćete demokratski odlučiti pobjednike?

Situacija D: Učenici u vašoj školi raspravljaju o tome da li djeci treba dozvoliti da nose mobilne telefone u školu. Neki to žele da urade. Drugi misle da je to distraktivno i nepravedno prema djeci koja ih ne posjeduju. Direktor škole kaže da djeci treba biti dozvoljeno da sami odluče. U školi ima 350 djece. Kako to možete učiniti demokratski?

Situacija E: Vaša grupa je dobila poklon od oko 500 evra. Vođa vaše grupe kaže da bi sama grupa trebalo da odluči kako će novac potrošiti. Neka djeca žele da naprave zabavu sa dobrom hranom. Neki žele na izlet. Neki žele da kupe nove igre i umjetničke potrepštine. Jedna osoba želi da je ostavi po strani za hitne slučajeve. Drugi želi da kupi električnu tastaturu. U vašoj grupi je 30 djece. Kako ćete demokratski odlučiti kako ćete koristiti novac?

Suprotstavljanje sajber vršnjačkom zlostavljanju

Tema

Sajber vršnjačko zlostavljanje, demokratija i učešće, internet pismenost

Broj učesnika

10-20

Trajanje

45min

Cilj

- da se razumiju različite forme koje vršnjačko zlostavljanje može poprimiti
- da se identifikuju različiti načini reagovanja na vršnjačko zlostavljanje, sajber vršnjačko zlostavljanje i onlajn govor mržnje;
- da se podigne svijest o važnosti reagovanja

Instrukcije

Priprema:

Napravite 4 znaka na A4 papiru i zakačite svaki u različitom uglu prostorije. Na znakovima treba da piše:

- ništa;
- odgovori nasilniku;
- prijavi ponašanje;
- nešto drugo

Obezbijedite dovoljno prostora kako bi se učesnici mogli kretati kroz prostoriju.

1. Počnite postavljanjem pitanja šta učesnici podrazumijevaju pod vršnjačkim zlostavljanjem. Podstaknite ih da razmisle o različitim načinima na koje ljudi mogu vršiti vršnjačko zlostavljanje nad drugima.

2. Istaknite znakove u uglovima prostorije i objasnite da ćete pročitati određeni broj različitih scenarija. Svi treba da odaberu koja se od sljedećih opcija najbolje uklapa u ono što bi oni uradili:

– Ništa;

– Odgovori nasilniku/nasilnicima (npr. započnete diskusiju, uzvratite im udarac ili nešto drugo. Ukoliko je nasilnik nepoznat, ova opcija ne mora biti relevantna).

– Prijavite ponašanje (npr. profesoru, roditelju, administratoru vebajta ili drugom nadležnom tijelu)

– Nešto drugo (npr. uvedite druge u diskusiju, osnujte „grupu solidarnosti“, itd. Možete tražiti od njih još neke ideje).

3. Objasnite da poslije čitanja svakog scenarija učesnici treba da pođu do ugla koji je najbliži načinu na koji bi oni najvjerojatnije reagovali. Recite im da budu iskreni u onome što misle da bi uradili!

4. Pročitajte prvi scenario i dajte učesnicima da odaberu svoj ugao. Kada odaberu poziciju, pitajte nekoliko ljudi iz svake grupe da objasne zašto su odabrali taj odgovor. Zatim, pročitajte sljedeći scenario i nastavite dok ne osjetite da je prodiskutovano o dovoljnom broju slučajeva.

Pitanja za diskusiju:

- Kako vam se čini aktivnost? Koji scenariji su vam bili posebno teški za biranje uglova tj. odgovora i zašto?
- Da li smatrate da su svi primjeri bili primjeri zlostavljanja?
- Da li vas je ova aktivnost navela da na drugi način posmatrate vršnjačko zlostavljanje/sajber vršnjačko zlostavljanje?
- Ko treba da preduzme akciju da spriječi onlajn govor mržnje? Koja treba da bude uloga medija, pružaoca usluga, policije, roditelja, škole, vlasti, itd?

Materijali

Scenariji u prilogu

Preporuke za fasilitatora

Budite svjesni da su neki učesnici možda iskusili vršnjačko zlostavljanje, možda baš od strane drugih iz grupe. Moraćete da budete osjetljivi prema različitim ličnim potrebama ili konfliktima i ne smijete pritiskati nikoga da odgovori ukoliko sami nijesu voljni da to učine.

-Ukoliko učesnici nijesu upoznati sa sajber vršnjačkim zlostavljanjem ili se čini da ne prepoznaju njegovu štetnu prirodu, možete koristiti neke pomoćne informacije kako biste im podigli svijest o tom problemu kao i o pristupima koje su koristili drugi ljudi. Gdje je to relevantno, treba da bude napravljena veza između govora mržnje i vršnjačkog maltretiranja (posebno kada je vršnjačko maltretiranje kombinovano sa govorom mržnje).

SCENARIJA

Primili ste brojne uvrijedljive imejlove i tekstualne poruke sa adresa ili brojeva koje ne prepoznajete. Neke su bile prijeteće: čini se da vas nasilnici poznaju. Šta radite?

Neki ljudi iz vaše škole su korigovali neke vaše fotografije i postavili ih na internet uz zlobne komentare. Vi mislite da znate ko je to uradio. Šta radite?

Dječak iz druge zemlje se upravo pridružio vašem odjeljenju. Vaši prijatelji ga ismijavaju i postavljaju rasističke šale o njemu na društvenim mrežama. Uporno vam govore da retvitujete ili ponovo objavite šale. Šta radite?

Grupa djece iz vašeg odjeljenja je širila uvrijedljive glasine o vama na vebajtovima društvenih mreža. Mnoga djeca neće da se igraju, a čak ni da razgovaraju sa vama. Čak i vaši prijatelji počinju da misle da glasine mogu biti tačne. Šta radite?

Nastavnica saopštava odjeljenju da su neki ljudi podvrgnuti užasnom vršnjačkom zlostavljanju i da je jedna mlada osoba napadnuta na putu od škole ka kući. Ona je pitala da joj, ako neko zna bilo šta o ovome, to kaže nasamo nakon časa. Vi mislite da znate ko je to uradio ali se plašite zato što ste dobili dosta tekstualnih poruka sa upozorenjima da ne kažete ništa. Šta radite?

Vidite dijete na igralištu koje stoji samo i plače. Znate da je ostala djeca zadirkuju zato što zaostaje u učenju i zovu je glupačom i ružnim prasetom. Vaši prijatelji su među najgorima i često je ismijavaju kada ste zajedno. Šta radite?

Tema

Strategije kampanje, rasizam i diskriminacija, internet pismenost

Broj učesnika

12 i više

Trajanje

45min

Cilj

- da se razmisli o ličnim predrasudama i negativnim stereotipima prema određenim grupama;
- da se ispune praznine u razumijevanju i razvije empatija prema grupama koje društvo često ne razumije

Instrukcije

Priprema:

Izrežite dovoljan broj malih ceduljica papira – oko 2 za svakoga iz grupe (uz nekoliko rezervi); Bilo bi korisno da pripremite nekoliko odgovora za neke od uobičajenih briga ili pogrešnih shvatanja koja bi se mogla pomenuti u grupi.

1. Objasnite da su veliki dio govora mržnje kao i mnogi rasistički stavovi proizašli iz neznanja. Recite učesnicima da svi onlajn mogu igrati važnu ulogu u ispitivanju činjenica ili mišljenja na koja naiđu. Pitajući se zašto – ili objašnjavajući zašto ne – je jedna od najvažnijih stvari koju svi možemo uraditi da bismo zaustavili širenje lažnih ili malicioznih ideja.
2. Podijelite ceduljice papira, po dvije svakom učesniku, i preostale ceduljice stavite na zajedničku gomilu (mogu dobiti još ceduljica ukoliko je potrebno). Tražite od učesnika da napišu sva negativna mišljenja ili izjave o činjenicama koju su vidjeli da su izražene o određenim grupama i o kojima bi htjeli da diskutuju. Dajte im nekoliko primjera:
 - Ljudi treba da žive u svojim zemljama i ne treba da se sele širom planete!
 - Ženi je mjesto kod kuće: žene treba da prestanu da otimaju poslove od muškaraca.
 - Romi treba da počnu da žive u skladu sa običajima zemlje u kojoj su.
3. Recite učesnicima da oni lično ne moraju da vjeruju u izjave; oni samo mogu ispitati odgovore na uobičajena vjerovanja. Papiri ne treba da budu potpisani već samo smješteni u šesir ili drugu kutiju kada su spremni.

4. Smjestite tri stolice u polukrug ispred grupe. Samo oni koji sjede na jednoj od stolica će učestvovati u diskusiji; ostatak grupe su posmatrač.
5. Objasnite da ćete početi pozivanjem troje volontera da se pridruže razgovoru. Ukoliko u bilo kom trenutku još neko poželi da se pridruži treba da istupi naprijed i pažljivo tapne jednog od onih koji razgovaraju po ramenu. Ovo dvoje ljudi mijenjaju mjesta i onaj koji je razgovarao postaje posmatrač.
6. Ohrabrite učesnike da istupe naprijed i da izraze sopstvena mišljenja, ali da takođe izraze i mišljenja drugih, koja ne moraju uvijek biti njihova. Uvrijedljivi ili nasilni komentari usmjereni ka pojedincima u grupi nijesu dozvoljeni.
7. Tražite volontera da odabere pitanje iz šešira i započne diskusiju. Pustite da diskusija traje dok učesnici ne iscrpe temu i tačke ne počnu da se ponavljaju.
Diskutujte o onoliko pitanja za koliko imate vremena. Potom pređite na pitanja za diskusiju kako biste omogućili učesnicima da razmisle da li je aktivnost promijenila njihove stavove ili im je dala argumente da se suprotstave primjerima predrasuda.

Pitanja za diskusiju:

- Da li je neko otkrio nešto što nije znao ranije?
- Da li se ičije mišljenje promijenilo o određenoj grupi ili problemu?
- Kako biste se mogli angažovati u sličnoj onlajn diskusiji? Šta bi bilo slično? Šta bi bilo drugačije?
- Šta neko može uraditi ukoliko ima sumnju povodom određenog uvjerenja koje gaji? bilješke dok se kreću okolo, mogu koristiti stolove u učionici.

Materijali

- 3 stolice;
- prostor za učesnike da sjede u krugu i kreću se naokolo;
 - male ceduljice papira i olovke;
 - šešir (ili mala kutija).

Preporuke za fasilitatora

- Ukoliko 3 osobe koje razgovaraju ne mogu da nađu argument protiv izjava sa predrasudama, osjećajte se slobodnim da lično pristupite razgovoru. (možda bi bilo korisno da s vremena na vrijeme zaustavite razgovor i pitate da li ostali iz grupe mogu ponuditi alternativno mišljenje).
- Veoma je važno držati diskusiju otvorenom, kao i to da se učesnici osjećaju slobodnima da izraze lične stavove ili one koji se smatraju kontraverznim, ali se često izražavaju u medijima ili u cijelom društvu.

Neograničena sloboda?

Tema

Sloboda izražavanja, demokratija i učešće, ljudska prava

Broj učesnika

12-20

Trajanje

45min

Cilj

- da se ispita koncept slobode izražavanja i razumije zašto je sloboda izražavanja važna za pojedince kao i za društvo

Instrukcije

Pitajte učesnike šta im znači sloboda izražavanja. Sakupite ideje na flipčartu pozivajući na diskusiju.

- Da li sloboda izražavanja znači da možemo reći šta god poželimo?
- Ukoliko mislite da određeni izrazi ne treba da budu dozvoljeni, kako bismo mogli odlučiti šta treba da bude zabranjeno? Ko odlučuje?

Pitajte da li je iko ikad bio spriječen da kaže nešto što je htio – kući, u školi, ili u javnosti. Kako se osjećao zbog toga?

5. Saopštite učesnicima da će raditi u malim grupama (4 do 5 ljudi) i da će diskutovati o brojnim slučajevima u kojima su ljudi postavili stvari onlajn koje su štetne za druge i njihova ljudska prava.

- Grupe moraju da odluče da li je ovo slučaj kad neki materijal treba da bude uklonjen sa interneta
- drugim riječima, da li sloboda izražavanja treba da bude ograničena.
 - Ukoliko odluče da treba: šta treba da bude uklonjeno sa interneta i zašto?
 - Ukoliko ne, zašto ne? Šta drugo treba uraditi i ko?

6. Podijelite učesnike u grupe od 4 do 5 ljudi i dajte svakoj grupi primjer slučaja navedenih u sekciji „materijali”. Imaju oko 20 minuta da diskutuju o svakom slučaju. Treba da pokušaju objasniti razloge za svoje tvrdnje.

PITANJA ZA DISKUSIJU

- Da li je bilo slučajeva gdje nijeste mogli doći do dogovora u grupi? Koje su to bile ključne razlike u mišljenju?
- Da li ste usvojili opšte principe kako biste odlučili kada sloboda izražavanja može (ili treba) da bude ograničena? Koje su opasnosti od prevelikih ograničenja? Koje su opasnosti od odsustva zabrana?

- Da li smatrate da zatvaranje veb-sajtova ili uklanjanje štetnih postova predstavlja efektan način borbe protiv onlajn govora mržnje?
- Da li u vašoj zemlji ima ograničenja onoga što je ljudima dozvoljeno da kažu onlajn ili van interneta?

Materijali

Slučajevi za diskusiju u nastavku

Preporuke za fasilitatora

Kada učesnici diskutuju o slučajevima, podsjetite ih da razmotre koliko bi materijala skinuli sa interneta ukoliko odluče da tako rade. Na primjer, mogu da odluče da uklone cijeli veb-sajt (ili profil) ili mogu ukloniti jedan post/video, blokirati korisnika koji je postavio, itd.

- Moglo bi biti značajno da podsjetite učesnike da Evropski sud za ljudska prava smatra bilo kakvo ograničenje slobode izražavanja veoma ozbiljnim korakom! To treba uraditi samo kad postoji jako opravdanje.
- Možete da istražite sa učesnicima u kom obimu su same diskusije bile korisne i pomogle im da formiraju mišljenje i šta nam to može reći o slobodi izražavanja.

SLUČAJEVI ZA DISKUSIJU:

<p>1. Grupa koja se zove „Vratiti našu naciju” uspostavlja veb-sajt koji proklamuje tradicionalne vrijednosti. Mnogi od postova su rasistički. Veb-sajt privlači veliki broj komentara i diskusije ispunjene mržnjom. Neke od diskusija sadrže izuzetno uvrijedljiv jezik, ali postoji i velika zajednica onih koji komentarišu i protive se rasističkoj ideologiji ovog veb-sajta.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Da li nešto treba ukloniti sa mreže? Ukoliko da, koliko i zašto? • Ukoliko ne, šta se drugo može učiniti?
<p>2. Nikolaj, političar, koristi sopstveni veb-sajt kako bi pozvao na iseljavanje Roma iz njegove izborne oblasti, kriveći ih za visok nivo kriminala. Kao rezultat njegovih poziva, došlo je do brojnih napada na romsku zajednicu širom zemlje. Veliki dio medija počinje da štampa priče koje opisuju kriminalna djela koja su počinili Romi – ali ne i kriminalna djela počinjena protiv njih.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Da li nešto treba ukloniti sa mreže? Ukoliko da, koliko i zašto? • Ukoliko ne, šta se drugo može učiniti?
<p>3. Na ličnom blogu, Rori postavlja karikaturu koja prikazuje dobro poznatog političara kojem krv curi iz prstiju i lešeeve svuda okolo. Mnogi ljudi su dali komentare koji su uglavnom podržavali karikaturu.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Da li nešto treba ukloniti sa mreže? Ukoliko da, koliko i zašto? • Ukoliko ne, zašto? Šta se još moglo učiniti?
<p>4. Ela postavlja video na svom javnom profilu koji ismijava osobe sa invaliditetom, predstavljajući ih kao nekompetentna vanzemaljska bića. Statistika veb-sajta pokazuje da gotovo niko nije odgledao video i da nema komentara od strane posjetilaca.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Da li nešto treba ukloniti sa mreže? Ukoliko da, koliko i zašto? • Ukoliko ne, šta se drugo može učiniti?

Koji je tvoj stav?

Tema

Ljudska prava, učešće

Broj učesnika

6-12

Trajanje

30-40min

Cilj

- bolje razumijevanje pojma učešća u društvu
- razvoj vještina slušanja, diskusije i argumentovanja

Instrukcije

Priprema: Podijelite prostoriju na dva dijela i odredite strane tako što ćete postaviti znak „SLAŽEM SE” i „NE SLAŽEM SE”. Napišite na flip čart tabli određene tvrdnje, svaku na posebnoj strani i postavite ih na sredini prostorije.

Objasnite učesnicima da ćete pročitati izjavu i oni će pojedinačno morati da odluče da li se slažu ili ne sa njom, a zatim stanite u dio sobe gdje vide odgovarajući znak. Cilj će biti ubjeđivati drugu djecu da promijene mišljenje i stav.

- Niko ne može da govori dok svi ne zauzmu stav.
 - Što se jače učesnici slažu ili ne slažu sa izjavom, to ćete biti udaljeniji od centra.
 - Niko ne može ostati na srednjoj liniji, osim ukoliko učesnik ne može da odluči ili se osjeća zbunjeno povodom određene tvrdnje.
- Pokažite učesnicima prvu izjavu i pročitajte je naglas. Zatim ih zamolite da odluče šta misle i da zauzmu poziciju.
 - Sačekajte dok svi ne zauzmu stav. Zatim pitajte pojedince sa obje pozicije zašto su stali na različitim stranama. Neka razgovaraju o svojim stavovima, podstaknite ih na izražavanje mišljenja.
 - Nakon što prođe vrijeme za diskusiju, recite učesnicima da ako žele mogu da promijene položaj. One koji promijene poziciju, pitajte ih zbog kojih argumenata su se predomislili. Nastavite ovaj postupak za sve izjave.

Pitanja za diskusiju:

1. Kako vam se svidjela ova vježba?

Da li je bilo teško zauzeti stav povodom određenih pitanja? Kojih tačno?

Da li ste mijenjali poziciju? Šta vas je natjeralo na to?

Postoje li neke izjave oko kojih još uvek niste sigurni?

Da li ste naučili nešto novo iz ove aktivnosti? Ako da, šta?

2. Povežite aktivnost sa pravom na učešće tako što ćete postaviti pitanja poput:

Da li ste uočili vezu između ovih pitanja?

Da li imate pravo da učestvujete u donošenju odluka u vašoj porodici? U vašem razredu ili školi? Vašoj zajednici?

Zašto mislite da je pravo na učešće važno za djecu?

Materijali

- flip čart tabla
- papir

Izjave/tvrdnje:

Sva djeca, čak i najmlađa, imaju pravo da izraze svoje mišljenje o pitanjima koja ih se tiču.

Djeca nemaju pravo da učestvuju u porodičnom odlučivanju. Roditelji najbolje znaju šta je najbolje za djecu.

Može biti opasno ukoliko djeca imaju pravo da izraze svoje stavove o školskim pitanjima.

Samo zrela i odrasla djeca mogu učestvovati u procesu donošenja odluka.

Djeca koja su bila u sukobu sa zakonom gube pravo da učestvuju u bilo kom procesu donošenja odluka.

Nemaju sva djeca isto pravo učešća. Siromašna djeca ne mogu učestvovati jednako kao i druga.

Ako nečiji roditelji žive odvojeno ili su razvedeni, djeca imaju pravo da izraze svoje stavove u pravnom postupku.

Preporuke za fasilitatora

- Uvjerite se da svi učesnici, čak i oni manje aktivni, imaju priliku da izraze svoje mišljenje.
- Vrijeme za raspravu o svakoj izjavi treba biti ograničeno kako aktivnost ne bi postala predugačka. im da formiraju mišljenje i šta nam to može reći o slobodi izražavanja.

Tema

- Stereotipi i predrasude
- Kako se humor često koristi da bi se održale ili hranile predrasude

Broj učesnika

Proizvoljno

Trajanje

45min

Cilj

- bolje razumijevanje pojma učešća u društvu
- razvoj vještina slušanja, diskusije i argumentovanja

Instrukcije

Priprema:

Prikupite mnoštvo šala prikladnih za vašu grupu uključujući sljedeće:

- protiv ljudi kao što su vegetarijanci, bogati ljudi, Jevreji,
- osobe sa invaliditetom
- političari, pop zvijezde, stranci, homoseksualci...
- o tabu temama,
- igre riječima
- trikovi i praktični vicevi koji će se igrati protiv člana grupe

Instrukcije:

1. Napišite viceve na papirićima i stavite ih u šešir.
2. Neka svako sjedne u krug i zamolite igrače da redom uzmu iz šešira/kutije po jedan od komada papira, a nakon toga da pročitaju ili da glume vic ostatku grupe.
3. Ostatak grupe ocijenjuje vic dajući mu ocjenu do deset.
4. Na komandu s vaše strane ili nakon brojanja do tri pitajte igrače da glasaju pokazujući prste
5. Upišite rezultate na flipčartu

Završna razmatranja i evaluacija

Razgovarajte o tome kako su se ljudi osjećali dok su igrali igru i onda nastavite pitajući:

- Koji je vic pobijedio i zašto?
- Koji je vic dobio najmanje glasova i zašto?
- Kako se osjećate kad je vic uperen protiv vas ili kada je u pitanju nešto za što vežete jake osjećaje?

-
-
- Šta čini vic neprihvatljivim?
 - Šta je loše u pričanju seksističkih/rasističkih viceva?
 - Šta vi radite kad neko kaže uvrijedljivu šalu
- uljudno se smiješite
-smijete se jer to čine i vaši prijatelji
-kažete da mislite da ta osoba nije normalna
-napuštate grupu, ali ne kažete ništa?

Materijali

- šešir ili kutija
 - papirići
- Veliki list papira ili flipčart i olovka da se upišu rezultati.

Preporuke za fasilitatora

Važan je izbor viceva jer omogućava da se održava kontrola nad aktivnošću koja lako može izmaći iz ruku. Uključite u svoj izbor podjednako destruktivne i konstruktivne šale. Crteži mogu biti najbolji izvor šala, koji nam pomaže da naučimo nešto pozitivno o nama samima i svijetu. Izbjegavajte viceve koje mogu duboko uvrijediti neke članove grupe. Može biti poučno uključiti neke šale, posebno praktične šale protiv nekih članova grupe.

Da li se razumijemo?

Tema

Komunikacija, inkluzija

Broj učesnika

10-30

Trajanje

15-30 minuta

Cilj

Razumijevanje različitih metoda u komunikaciji, kao i poteškoća sa kojima se suočavaju osobe sa senzornim invaliditetom

Instrukcije

Podijelite grupu na parove.

Svaki učesnik ima zadatak da komunicira sa svojim partnerom na način na koji želi a koji nije uobičajen (strani jezik, neverbalna komunikacija, mimika, gestikulacija, crtež...). Par pokušava da komunicira među sobom tako da oboje razumiju šta druga osoba želi da kaže.

Materijali

Papiri, markeri

Preporuke za fasilitatora

Na kraju aktivnosti treba izdvojiti dovoljno vremena za sumiranje utisaka i razgovarati o izazovima i poteškoćama u komunikaciji i kako ih prevazići.

Etikete

Tema

Stereotipi

Broj učesnika

10+

Trajanje

45 minuta

Cilj

- Istražiti odnos između onoga što se od nas očekuje i toga kako se ponašamo
 - Podići svijest o uticaju našeg ponašanja na druge
 - Diskutovati o učincima pravljenja stereotipa o ljudima

Instrukcije

1. Pripremite glatke bijele samoljepljive etikete otprilike 5x2cm za svaku osobu u grupi. Napišite jednu karakteristiku na svakoj etiketi, npr. neodgovoran, dosjetljiv, glup, pametan, nespretn...
2. Odlučite o zadatku za grupu, npr. da zajednički osmisle poster, planiraju događaj, premjeste namještaj ili diskutuju (na primjer, pitajte ih: „ako bi poznata pop grupa svirala u našem gradu, ko biste voljeli da to bude?“)
3. Stavite po jednu etiketu na čelo svakog od igrača, ali nemojte da oni znaju šta je na njima napisano.
4. Objasnite zadatak grupi. Pojasnite da, dok rade na ostvarivanju zadatka, moraju tretirati jedni druge u skladu sa onim što je napisano na etiketama.
Na primjer, ako neko ima etiketu „lijen“ na svom čelu, svi drugi ga moraju tretirati kao da je on uvijek lijen (ali nikad ne koristite i ne izgovarajte tu riječ na etiketi! Nemojte im reći!).
5. Igrači bi trebalo da se potruže da završe zadatak i da tretiraju druge u skladu sa stereotipima na etiketama.
6. Na kraju aktivnosti igrači mogu da pogađaju što je bilo na njihovim etiketama, ali to nije glavni cilj igre.

Završna razmatranja i evaluacija

Ovo je veoma važno, da biste bili sigurni da ste ostavili dovoljno vremena za igrače da govore. Krenite od pitanja da li mogu da pogode što je pisalo na njihovim etiketama, a potom ih pitajte o drugim aspektima aktivnosti.

- Kako se svaka osoba osjećala tokom aktivnosti?
- Da li je bilo teško tretirati ljude u skladu sa etiketama?
- Koje vrste etiketa stavljamo na ljude u stvarnom životu? Kako to utiče na njih i kako to utiče na način na koji mi razmišljamo o njima?

Materijali

Samoljepljivi papirići otprilike 5x2cm, olovke

Preporuke za fasilitatora

Budite osjetljivi u spajanju ljudi sa karakteristikama. Na primjer, ukoliko je član grupe prilično lijen, možda ne bi bilo primjereno i da mu se da takva etiketa.

Svrha igre nije da se iznesu lična mišljenja o članovima grupe. Zaista, to bi moglo da bude veoma destruktivno i to treba izbjeći.

Budite svjesni da ova igra može da pokrene snažne emocije.

Kako me vide drugi?

Tema

Samosvijest, uvažavanje sebe i drugih

Broj učesnika

neodređeno

Trajanje

30min

Cilj

Jačanje kohezije u učionici

Instrukcije

Svi učenici stoje u krugu, svaki od njih govori svoje ime i pridjev koji počinje sa početnim slovom njegovog imena i za koji smatra da mu najbolje pristaje. Igru započinju nastavnik/nastavnica kako bi ohrabрили učenike na saradnju, te dali svoj primjer, (Selma – srećna, Danijela – draga i sl.).

Takođe, moguća je varijanta u kome učenici, svako o onome do sebe, nađe pridjev koji počinje početnim slovom imena osobe pored njega. Učenicima treba naglasiti da se trude da o svakome kažu nešto lijepo. Nakon što krug bude gotov, moguće je razviti diskusiju o tome kako osoba vidi sebe (što je iskazano odabranim pridjevom) i kako je vide ostali članovi odjeljenja. Tako mladi postaju svjesniji kako ih drugi doživljavaju.

Učesnici ljepljivom trakom zalijepi jedni drugima na leđa list papira. Svi imaju olovke i kreću se prostorom zapisujući jedno drugome na papir njegove/njene pozitivne osobine. Nastavnik/ca prekida ovu igru kada primijeti da svaki učesnik ima bar pet napisanih pozitivnih osobina. Kroz ovu aktivnost, učenici se podstiču da vide pozitivno u onom drugom i da to i kažu. Na ovaj način stvara se osjećaj sigurnosti i pripadnosti.

Materijali

Papiri, ljepljiva traka, olovke

Tema

Identitet, kulturne razlike, medijska pismenost

Broj učesnika

Između 10 i 40

Trajanje

90 minuta

Cilj

- Učiniti učesnike svjesnim razlika i sličnosti u okviru grupe.
 - Podstaci znatiželju učesnika o herojima drugih ljudi
 - Upoznati se međusobno u okviru grupe
- Biti samokritičan o sopstvenom etnocentrizmu (razumijevanje dominantnog kulturnog modela nasuprot manjinskom).
- Promisliti o ulozi istorije i medija kao o onima koji stvaraju heroje

Instrukcije

Ukoliko je grupa velika, podijelite učesnike u grupe od 5 do 6 ljudi.

1. Zamolite učesnike da počnu razmišljati nasamo o troje ljudi koji su njihovi lični heroji.
2. Nakon otprilike pet minuta pozovite učesnike da podijele svoje izbore i da kažu čemu se to dive kod tih ljudi. Izdvojite dovoljno vremena za razmjenu mišljenja i pitanja.
3. Zamolite svaku grupu da izlista na flipčart papirima imena heroja, njihovu nacionalnost i, ukoliko je to primjenljivo, oblasti u kojima su oni postali slavni, npr. sport, muzika, kultura, politika...
4. U plenarnom dijelu, zamolite svaku grupu da predstavi svoje flipčart papire drugim grupama.

Završna razmatranja i evaluacija

Trebali bi zabilježiti koji heroji, ako ih ima, su pomenuti više od jedan put ili se pojavljuju češće.

Onda pozovite učesnike da kažu da li su uživali u ovoj aktivnosti i da raspravljaju o sljedećim pitanjima:

- Da li je bilo ikakvih iznenađenja ili nekih heroja koji su bili nepoznati nekome? Recite zašto.
- Da li je postojao trend u smislu, na primjer, nacionalnosti ili pola? Ako da, zašto je većina heroja iste nacionalnosti, kulturnog miljea ili pola? Da li su oni građani te zemlje ili su stranci?
- Šta je to što čini da neke heroje cijenimo više od drugih?
- Da li mislite da su vaši heroji univerzalni? Zašto da ili zašto ne?

Materijali

Flipčart, markeri, papiri, olovke

Preporuke za fasilitatora

Ova aktivnost može biti mnogo uzbudljivija, ukoliko su učesnici obaviješteni unaprijed tako da mogu ponijeti fotografije, snimke ili isječke iz novina o svojim herojima.

Glavna ideja ove aktivnosti je da su naši izbori heroja relativni i zavise od naše kulture, što čini da ova aktivnost funkcioniše bolje u multikulturalnim grupama. Starosne i polne razlike u grupi će se takođe pokazati interesantnim.

Nametanje kruga

Tema

Pripadanje grupi, manjine

Broj učesnika

6 do 8 ljudi po krugu

Trajanje

40min

Cilj

- Iskusiti kako je to pripadati većinskoj grupi, a kako je biti u manjini
- Analizirati strategije koje koristimo da bi bili prihvaćeni od strane većinske grupe.
- Biti svjesni kada želimo da budemo dio većine, a kada želimo da budemo dio manjine.

Instrukcije

Podijelite grupu na podgrupe od 6 do 8 ljudi.

2. Zamolite svaku grupu da izabere jednu osobu da bude „posmatrač” i drugu da bude „outsajder”.

3. Kažite ostalim članovima grupe da stanu rame uz rame, da formiraju što je moguće uži krug, tako da ne ostave prostor između sebe.

4. Objasnite da „outsajder” mora pokušati da uđe u krug, dok oni koji formiraju krug moraju pokušavati da ga drže izvan.

5. Kažite posmatraču da pravi zabilješke o strategijama koje koriste i „outsajder” i oni u krugu i da takođe mjeri vrijeme.

Nakon dva ili tri minuta, i bez obzira na to da li je ili nije uspio da uđe u krug, „outsajder” se priključuje krugu, a drugi član dolazi na red.

Aktivnost je gotova onda kada su svi članovi grupe, koji to žele, probali „nametanje krugu”.

Završna razmatranja i evaluacija:

Okupite sve da razgovarate o tome što se desilo i kako su se osjećali.

Počnite od pitanja za igrače:

- Kako ste se osjećali kada ste bili dio kruga?
- Kako ste se osjećali kada ste bili „outsajder”?
- Da li se oni koji su uspjeli u „nametanju krugu” osjećaju drugačije od onih koji to nijesu uspjeli?

Pitajte posmatrača:

- Koje strategije je koristio „outsajder”?
- Koje su strategije koristili ljudi u krugu da bi spriječili druge da uđu unutra?

Potom pitajte sve:

- Kada vam se, u situacijama iz stvarnog života, dopada da budete „outsajder” ili manjina, a kada vam je drago da osjećate da ste dio grupe ili većine?
- Ko su najjače grupe u našem društvu? A ko su najslabije?
- U društvu, krug može odražavati privilegije, novac, moć, rad ili stanovanje?
- Koje strategije koriste manjinske grupe da dobiju pristup tim resursima?
- Kako većina čuva svoj status?

Materijali

- Papir i olovka za posmatrača
- Sat ili štoperica

Preporuke za fasilitatora

Korisno je ako date konkretne instrukcije posmatračima, poput toga da bilježe ono:

- Što ljudi u krugu govore međusobno ili „outsajderu”.
- Što ljudi u krugu rade da ne dopuste „outsajderu” da uđe.
- Što govore „outsajderi”.
- Što rade „outsajderi”.

Ova aktivnost zahtijeva mnogo energije od svih koji je igraju. U principu, ukoliko odnosi unutar grupe nijesu loši, ne bi trebalo da bude agresije.

Prije otpočinjanja strukturisane evaluacije, preporučljivo je da se grupi dozvoli da prvo komentariše neformalno to što se događalo.

Tema

Lični razvoj

Broj učesnika

5-25

Trajanje

45min

Cilj

Pomoći drugima da naprave male korake u ostvarenju svojih ciljeva, razvoj samosvijesti i proaktivnosti

Instrukcije

1. Neka svaki učesnik zapiše na listu papira tri lična cilja.
2. Neka za svaki od ciljeva nacрта horizontalnu traku.
3. Neka svaku traku označi drugom bojom kako bi definisao:
 - dokle je stigao u ostvarenju cilja (prva boja)
 - koliko ostvarenje cilja zavisi od njega (druga boja)
 - ko mu može pomoći da ostvari cilj (treća boja)
4. Za svaki cilj učesnik treba da napiše tri mala koraka kako ih može postići
5. Potrebno je da za svaki cilj napiše koliko je vjerovatno da će se ostvariti, u procentima
6. Neka svi učesnici nacrtaju drugu traku koja predstavlja:
 - koliko ispunjenje cilja zavisi od njih samih
 - koliko ispunjenje ličnih ciljeva zavisi od drugih
7. Razmijenite mišljenja i prodiskutujte unutar grupe

Materijali

papiri, flomasteri

Preporuke za fasilitatora

Aktivnost se takođe može praktikovati individualno. Imajte na umu sposobnosti poput unutrašnje snage i sopstvene inicijative.

Pogodi ko dolazi na večeru?

Tema

Kulturne razlike, vrijednosti

Broj učesnika

8+

Trajanje

45 minuta

Cilj

- Analizirati poruke koju smo dobili od naše porodice o ljudima sa drugačijim kulturnim nasljeđem
 - Analizirati vrijednosti koje su iza tih poruka
- Biti svjestan uloge porodice u prenošenju društvenih vrijednosti

Instrukcije

1. Objasnite grupi da je ovo igra sa ulogama koja istražuje ulogu porodice u prenošenju predstava o ljudima koji pripadaju drugim društvenim ili kulturnim grupama
2. Zamolite četiri dobrovoljca da igraju uloge (poželjno je da po dva budu od svakog pola) i četiri ostala da budu specijalni posmatrači. Ostatak grupe su opšti posmatrači.
3. Kažite svakom specijalnom posmatraču da posmatra jednog od igrača i bilježi sve argumente koje je on koristio. Odlučite ko će koga da gleda.
4. Dajte jednu od karata sa ulogama svakom od igrača i dozvolite im 2-3 minuta da se pripreme za ulogu.
5. Pripremite scenu: postavite 4 stolice u polukrug i objasnite svima da je to dnevna soba kuće i da će gledati porodičnu raspravu. Dajte signal, na primjer, pljesnite rukama, da bi ste započeli igru sa ulogama.
6. Vi treba da odlučite koliko dugo ćete pustiti da traje igra sa ulogama, zavisno od toga kako se odvija. Dobra dužina trajanja je oko 15 minuta. Dajte jasan signal da označite kraj.

Nastavite sa opštom diskusijom. Možete pitati:

- Da li su korišćeni argumenti slični onima koje ste čuli u vašim porodicama?
- Da li bi bilo drugačije da je, umjesto što je tamnoput, momak bio iste boje kože kao i djevojka?
- Da li bi bilo drugačije da je, umjesto što djevojka dovodi kući mladića, mladić bio taj koji je kući doveo djevojku?

Materijali

Kopije karata sa ulogama, papiri i olovke za specijalne posmatrače

Preporuke za fasilitatora

Aktivnost je lako prilagodljiva kulturnoj i društvenoj stvarnosti učesnika. Ukoliko bi tamnoputa osoba bila smatrana za egzotičnu zato što nema tamnoputih ljudi u lokalnoj sredini, onda neka momak date djevojke bude musliman, ili ako je porodica katolička, uvedite Jevreja, itd.

Važno je učesnicima naglasiti da je igranje uloge različito od prave glume. U igri sa ulogama mi ostajemo mi dok predstavljamo predodređene uloge ili stavove; dok, kada se glumi, moramo da interpretiramo lik različit od nas samih. Zbog toga, akcenat nije na dramatizaciji ili glumi, nego na predstavljanju i istraživanju uloge ili stava.

KARTE SA ULOGAMA (koje treba kopirati za učesnike)

<p>KĆERKA</p> <p>Situacija: Riješili ste da se suočite sa svojom porodicom i da im kažete da želite živjeti sa svojim tamnoputim momkom. Počinjete igru sa ulogama. Najavljujete svojoj porodici da želite živjeti sa svojim momkom, koji je tamnoput. Pokušajte da branite svoju odluku i raspravljajte o tome da vi želite zauzeti stav suprotstavljanja predrasudama protiv veza između mladih ljudi i posebno veza između mladih ljudi različitog porijekla.</p>
<p>MAJKA</p> <p>Situacija: Vaša kćerka ima tamnoputog momka, sa kojim ima vrlo blisku vezu. Volite vašu kćerku veoma mnogo, ali ne možete da shvatite kako je mogla to da vam uradi. Podržavate muža u svemu što kaže. Ne prijetite kćerki, već radije osjećate žaljenje zbog bola koji vam je nanijela. Smatrate da će je tamnoputi momak napustiti i da će ona mnogo patiti.</p>
<p>STARIJI BRAT</p> <p>Situacija: Vaša sestra ima tamnoputog momka, sa kojim ima veoma blisku vezu. U principu, ne marite ako vaša sestra izlazi sa tamnoputim momkom i, u stvari, branite pravo ljudi da slobodno zasnivaju svoje veze. Ipak, kada vaša majka kaže da će je on vjerovatno napustiti, počinjete razmišljati da je on možda koristi. Izražavate svoju zabrinutost i želite da zaštitite svoju sestru.</p>
<p>OTAC</p> <p>Situacija: Vaša kćerka ima tamnoputog momka, sa kojim ima veoma blisku vezu. Vi ste autoritet kod kuće i Vi ne odobravate tu vezu. Vi predstavljate moralnu većinu i brinete o tome što će ljudi reći. Ne smatrate sebe rasistom, ali da se Vaša kćerka uda za tamnoputog čovjeka, to je već nešto drugo. Mislite na strogog oca i raspravljajte kao što bi on raspravljao.</p>

Tema

Lični razvoj, rješavanje problema

Broj učesnika

Između 4 i 60

Trajanje

60 minuta

Cilj

- Naglasiti jednakost u okviru grupe
- Podstaci solidarnost i empatiju i stvoriti pozitivnu atmosferu u grupi
 - Ohrabriti saradnju
 - Upoznati se međusobno

Instrukcije

1. Kako ćete organizovati ovu aktivnost zavisi od veličine vaše grupe. Ukoliko se radi o grupi srednje veličine (10 ljudi) uradite to kao cjelinu kroz grupnu mozgalicu. Ako je grupa velika, podijelite ljude u male grupe od 5 do 6 članova.
2. Recite im da provedu prvih pet minuta promišljajući sami, kako bi oni željeli da bude u budućnosti – u smislu porodice, posla, hobija, stanovanja, ličnog razvoja, građanskih prava, itd.
7. Onda ih zamolite da podijele svoje snove i težnje navodeći ih, kao i povode za njih. Oni bi trebalo da napišu, ili još bolje nacrtaju, bilo koju zajedničku osobinu na flipčartu, npr. imati posao, putovati, imati djecu, njihove sopstvene kuće, itd.
8. Pozovite svaku grupu da predstavi svoje crteže i zaključke ostalima u plenarnoj diskusiji
9. Nastavite pitajući ljude pojedinačno ili u grupama da identifikuju tri konkretne stvari koje ih sprječavaju da ostvare svoje težnje i tri konkretne stvari koje, oni kao grupa (ili kao organizacija), mogu učiniti zajedno da bi se malo približili ostvarenju svojih snova.

Završna razmatranja i evaluacija

Započnite pitajući ljude da podijele osjećanja koja su iskusili dok su radili ovu aktivnost i onda da kažu što im se dopalo u vezi sa vježbom.

To uradite sljedećim pitanjima:

- Da li vas je bilo što iznenadilo?
- Da li mislite da bi svako trebao imati pravo da ostvari svoje težnje?
- Da li osjećate da neki ljudi možda imaju više šansi od drugih? Ko i zašto i da li je to pravedno?
- Kako možete podržavati jedni druge u praktičnom prevazilaženju barijera i ostvariti svoje snove?

Materijali

Flipčart i flomasteri – jedan komplet za svaku radnu grupu

Preporuke za fasilitatora

Ukoliko grupa ima poteškoća u crtanju, možete upotrijebiti kolaž tehniku sa starim časopisima u boji, makazama i lijepkom. Alternativno, možete pozvati ljude da predstave svoje vizije kroz kratku dramu (skeč). Bilo koji metod koji olakšava kreativan i spontan izraz je poželjniji nego korišćenje samo pisane ili verbalne komunikacije. Interpretiramo lik različit od nas samih. Zbog toga, akcentat nije na dramatizaciji ili glumi, nego na predstavljanju i istraživanju uloge ili stava.

Tražimo hitno rješenje!

Tema

Rad u grupi, rješavanje problema, demokratija

Broj učesnika

15-30

Trajanje

30min

Cilj

Podsticanje saradnje među učenicima, sporazumno rješavanje problema

Instrukcije

Podijelite učenike u grupe od po 3-4 člana. Objasnite im da ćete ih suočiti sa nizom rizičnih situacija koje traže hitno rješenje. Najkorisniji je izbor situacija koje ponude sami učenici.

Na primjer, na samom početku učesnici metodom brainstorminga mogu sakupiti niz situacija iz svog iskustva. Nakon što ste izabrali jednu situaciju, učesnici imaju najviše 5 minuta da odluče šta će uraditi. Svaka grupa mora postići sporazumno rješenje (konsenzus) i o njemu izvijestiti ostale. Moguće je vježbu ponoviti s još nekoliko situacija.

Moguće urgentne situacije

1. Nastavnica je zaključala vrata kabineta ne vidjeviši da je unutra ostao jedan učenik. Prozor kabineta je na drugom spratu, a već je pao mrak.
2. Tvoj najbolji prijatelj i djevojka koja ti se sviđa već neko vrijeme ne razgovaraju. To su dvije najcjenjenije osobe u razredu i otkada ne razgovaraju promijenila se i atmosfera razreda. Oni kao da su podijelili odjeljenje.
3. Moj put do kuće povezan je s nekim neprilikama. Moram proći dio naselja kojim „operiše” banda mojih vršnjaka koji se izivljavaju nad prolaznicima. Imaju batine, a poneki, bojim se, i eksploziv. Već sam im zapeo za oko, jer često nosim violinu u futroli. Petak je naveče, idem kući, čujem zvižduk, odjednom čujem zvuk koraka iza mene.

Planiranje nove zemlje

Tema

Rad u grupi

Broj učesnika

10-25

Trajanje

45 - 60min

Cilj

Poštovanje i razumijevanje drugih, saradnja u grupi, ljudska prava

Instrukcije

Objasnite da je nova zemlja otkrivena i da ima sve što je potrebno za opstanak ljudskog života. Niko do sada nije živio na njoj. Ne postoje zakoni niti istorija. Naš cijeli razred će se smjestiti tu. Mala grupa će dobiti zadatak da napiše listu pravila/prava za ovu novu zemlju. Vi ne znate koju poziciju ćete imati u ovoj novoj zemlji.

Radeći u malim grupama, učenici u svakoj grupi treba da osmisle ime zemlje i listu od deset prava s kojima se svi u grupi slažu.

Nakon rada u malim grupama u plenumu sve grupe prezentuju svoj rad. Nakon čega, svi zajedno dolaze do jedne liste prava koja uključuje sva prava koja su prezentovana.

Otvorite diskusiju (npr. Šta bi se desilo ukoliko bi neka prava bila uklonjena sa liste? Da li je neko važno pravo izostavljeno? Kako se ova lista razlikuje od pravila vašeg odjeljenja, ukoliko ih imate).

Materijali

papiri, flomasteri

Preporuke za fasilitatora

Dozvolite učenicima da diskutuju i elaboriraju svoja pravila.

Aktivnost se takođe može praktikovati za inicijalno kreiranje pravila rada u grupi/ odeljenju.

UDHR član 13, 21,26; CRC član 12,13

Tema

Poimanje sebe i drugih

Broj učesnika

10-25

Trajanje

45min

Cilj

Razumijevanje slobode misli, mišljenja i izražavanja

Instrukcije

Mišljenja mogu da se razlikuju zavisno od toga da li nam se sviđa to što vidimo ili ne. Ovo se oslikava u našem izboru riječi. Na primjer, osoba može biti opisana kao “agresivna” ili “asertivna”, “pokorna” ili “spremna za saradnju”, “proaktivna” ili “manje uplašena napornog rada”. Zamolite učenike da razmisle od drugim dihotomijama ove vrste.

Zamolite učenike da izlistaju pet svojih kvaliteta koje jako cijene kod sebe. Onda ih stavite u negativan okvir tako da ista stvar postane bolna, zajedljiva a ne vrijedna hvale.

Nakon toga, zamolite učenike da izlistaju moguće negativne karakteristike koje posebno ne vole u vezi sebe. Koristeći efekat ogledala koristite riječi koje manje vrijedaju.

Materijali

papiri, flomasteri

Preporuke za fasilitatora

Još jedna verzija ove aktivnosti je da zamolite učenike da izlistaju pridjeve koji generalno opisuju djevojčice i dječake. Zatim, zamijenite pol (npr. kvaliteti koji opisuju dječake kao “energične” i “ambiciozne” kod djevojčica mogu imati značenje “nametljiva”, “agresivna” i sl.

UDHR član1,2; CRC član 2

Identifikacija “manjinskih grupa”

Tema

Diskriminacija – status manjinskih grupa

Broj učesnika

10-25

Trajanje

45 min

Cilj

Razumijevanje diskriminacije, stereotipa, predrasuda i generalno ljudskih prava

Instrukcije

Zadajte razredu da razvije definiciju “manjinske grupe”.

Pomozite im sa sljedećim pitanjima:

- Da li su oni u matematičkoj manjini, uvijek?
- Na koji način se manjine obično razlikuju od većinske populacije?

Izlistajte sa razredom listu najčešćih “manjinskih grupacija”, počnite sa vašom lokalnom zajednicom. Nemojte izostaviti manjinske grupacije po obilježima kao što su klasa, mogućnosti, seksualna orijentacija i ostali nerasistički faktori.

Diskusija: Da li ove grupe doživljavaju diskriminaciju?

Na koji način?

Materijali

papiri, flomasteri

Preporuke za fasilitatora

Sa starijim učenicima možete raditi studiju slučaja za istu aktivnost.

U studiji slučaja učenici treba da istraže i da saznaju veličinu, lokaciju, istoriju, kulturu, uslove života i ključne tvrdnje manjinske grupe koju istražuju.

Prodiskutujte:

Koje su to okolnosti koje stvaraju manjinsku grupu u jednoj sredini (npr. autohtono stanovništvo, imigranti, raseljena lica itd.)

UDHR član1,2; CRC član 2, 29,30

Uloga polova u društvu

Tema

Rodna nejednakost

Broj učesnika

Neograničeno

Trajanje

30min

Cilj

Razumijevanje rodni uloga i stereotipa

Instrukcije

Djevojke pišu npr. na bijelim a muškarci na npr. žutim papirima asocijacije na sljedeća pitanja:

1. Šta je uloga žene u društvu?
2. Šta je uloga muškarca u društvu?

Zatim se svi papiri zalijepe na hamere, tako da svi imaju priliku da vide šta je zapisano.

Diskusija:

Šta mi je važno ili interesantno u vezi ovih asocijacija? Koju međusobnu zavisnost/vezu vidite između uloga polova u društvu?

Brainstorming: Ko i šta određuje uloge polova u društvu?

Materijali

Hameri, flomasteri

Tema

Vršnjačko nasilje

Instrukcije

1. Objasnite učesnicima da ćete razgovarati o tome na koji način se može vršiti nasilje putem interneta i društvenih mreža.
2. Podijelite svim učesnicima scenarije i objasnite da ćete osmisliti i odglumiti kratku priču o sajber-nasilju.
3. Nakon što ih podijelite u grupe, ohrabrite učesnike da dodaju priči svoje ideje i detalje, ali i dodatne likove. Pitajte ih da razmisle kako se osjećaju likovi u priči.
4. Razgovarajte sa grupom o tome kako su se osjećali u različitim ulogama i pitajte kakav je njihov stav o sajber-nasilju.
5. Na kraju, podstaknite mlade da sastave 5 tekstualnih poruka koje bi mogli poslati kako bi nekome popravili dan.

Ova aktivnost pomaže mladima da shvate da nasilje putem interneta i društvenih mreža može narušiti nečije samopouzdanje. Dopisivanje je zabavno, ali nekada zna povrijediti i uplašiti osobu. Važno je da mladi razviju svijest o sajber-nasilju kao stvarnom problemu i nečemu što može biti veoma neprijatno i uznemirujuće.

Materijali

SCENARIO

Prvi dio

Jelena je za rođendan dobila novi telefon od svojih roditelja. Oni su se najprije dvoumili, ali su se složili da će joj zatrebati u hitnim situacijama. Jelena je dodala svoje prijatelje na društvene mreže, ali je uskoro počela dobijati prijeteće i uznemirujuće poruke sa lažnih profila.

Jelena pretpostavlja ko joj šalje ružne poruke, ali ne zna šta da radi. Njeni roditelji su se plašili da joj kupe telefon, a ako im prizna šta se dešava boji se da će joj ga oduzeti.

Drugi dio

Andrea i Milica su dugo bile nerazdvojne drugarice. Međutim, Andrea je postala zavidna jer je Milica omiljena u društvu i bolji đak. Kako bi napakostila Milici, Andrea je u viber grupi odjeljenja počela širiti laži o njoj i posvađala je sa njenim prijateljima. Milica je sada odbačena i ne zna kako da vrati povjerenje svojih drugara.

Tema

Vršnjačko nasilje

Broj učesnika

Bilo koji paran broj

Trajanje

30min

Cilj

Razumijevanje vršnjačkog nasilja, razvoj empatije

Instrukcije

1. Objasnite učesnicima da ćete razgovarati o tome zbog čega neko postaje nasilnik i kako bi se moglo pomoći toj osobi da promijeni ponašanje.
2. Podijelite učesnike u parove, a zatim svakom paru podijelite kartice u boji na kojima će napisati šta utiče na to da neko postane zlostavljač. Možete im predložiti da ilustruju svoje ideje ako žele. Podstaknite ih da razmisle o:
 - kućnom/porodičnom okruženju
 - odnosima sa članovima porodice
 - socioekonomskom statusu
 - promjenama i izazovima (rođenje brata ili sestre, bolest, tragedija...)
 - samopouzdanju
3. Kada su svi parovi zapisali/ilustrovali svoje ideje, podijelite im još jednu karticu u drugoj boji na kojoj će nacrtati ruku.
4. Pitajte ih da razmisle kako bi se moglo pomoći mladim ljudima koji pokazuju nasilničko ponašanje i neka svaki par ispiše svoje ideje na papir u obliku ruke. Na kraju, prodiskutujte o tuđim idejama i razmijenite mišljenja unutar grupe.

Materijali

Mladi ljudi treba da nauče korake koji se mogu preduzeti u prevenciji i suzbijanju vršnjačkog nasilja. Ova aktivnost im pomaže da razviju širi pogled na nasilje i zašto dolazi do njega. Zamjena negativnih ideja pozitivnim pomaže mladima da osmisle načine na koje se nasilnicima, umjesto stalnog osuđivanja, može pomoći.

Vršnjačko nasilje – Šta je to?

Tema

Vršnjačko nasilje

Broj učesnika

/

Trajanje

30min

Cilj

Ova aktivnost pomaže učesnicima da prepoznaju različite vrste vršnjačkog nasilja. Oni će naučiti:

- koje vrste vršnjačkog nasilja postoje
- različite načine na koje se vršnjačko nasilje može ispoljavati
- definiciju vršnjačkog nasilja

Instrukcije

Prvi dio (20 minuta)

- 1) Podijelite grupu u timove (3-5 članova). Podijelite svakom timu indeks kartice i recite im da imaju 10 minuta da osmisle što je moguće više načina na koje ljudi maltretiraju druge. Zapišite svaki razlog zapišite na po jednu indeks karticu.
- 2) Kada istekne 10 minuta, svakoj grupi uručite informativni list “Vršnjačko nasilje - Šta je to?”. Zamolite ih da raspodijele vrste vršnjačkog nasilja u kategorije na informativnom listu. Kada budete imali primjer za svaku od kategorija, zajedno kreirajte definiciju vršnjačkog nasilja i zapišite je u kvadratić na informativnom listu.
- 3) Neka neke od grupa podijele svoje definicije za svaki od tipova vršnjačkog nasilja.

Drugi dio (10 minuta)

- 1) Podijelite učesnike u osam timova (najmanje po tri učesnika u grupi)
- 2) Neka svaki tim izvuče jednu od kartica “Zašto maltretiramo druge” iz šešira
- 3) Svaka grupa ima dva minuta da osmisli KRATKU igru uloga koja ilustruje ono što je na kartici. Ostali timovi treba da pogode “razlog” zbog kojeg osoba maltretira drugog. Tim koji prvi pogodi razlog dobija 5 poena.
- 4) Nakon što su svi timovi odglumili svoju priču, odradite brzinski krug u kome članovi tima (istovremeno) izgovaraju razloge zašto NE biti nasilnik. Za svaki originalan razlog tim dobija 10 poena. Tim sa najviše prikupljenih poena pobjeđuje.
- 5) Na kraju, saberite utiske i neka učesnici podijele kako su se osjećali tokom ove igre.

Materijali

Prvi dio: indeks kartice (jedan set po timu); olovke ili flomasteri

Drugi dio: Brošura “Zašto maltretiramo druge” (2 seta, odvojeno)

Šta je vršnjačko nasilje?

Index kartice

<u>Sajber-nasilje</u>	<u>Emocionalno nasilje</u>
<u>Verbalno nasilje</u>	<u>Psihološko nasilje</u>
<u>Fizičko nasilje</u>	<u>Ogovaranje</u>

Zašto maltretiramo druge?

Izrežite kartice u nastavku.

<p>Ljudi maltretiraju druge zato što vide da ostali to rade.</p>	<p>Ljudi maltretiraju druge zato što se tako osjećaju pametnije, snažnije i bolje nego osoba koju zlostavljaju.</p>
<p>Ljudi maltretiraju druge da bi bili prihvaćeni od strane neke grupe.</p>	<p>Ljudi maltretiraju druge da sami ne bi bili žrtva nasilja.</p>

Tema

Komunikacija, saradnja

Broj učesnika

10-30

Trajanje

20min

Cilj

Jačanje komunikacijskih vještina

Instrukcije

Podijelite grupu u parove.

Zadatak:

Ispričaj svom paru u 5 minuta šta te je posljednje naljutilo ili šta ti je bilo teško. Tvoj par bi trebalo da se uvjeri da je zaista razumio/la ono što je čuo/la postavljajući pitanja i ponavljajući ispričano.

Evaluaciona pitanja:

Da li ste zaista osjetili da su vas saslušali i razumjeli? Koliko često imate osjećaj da vas drugi zaista slušaju? Koliko vam je teško (ili lako) da saslušate druge? Da li je bilo upadanja u riječ?

Brainstorming:

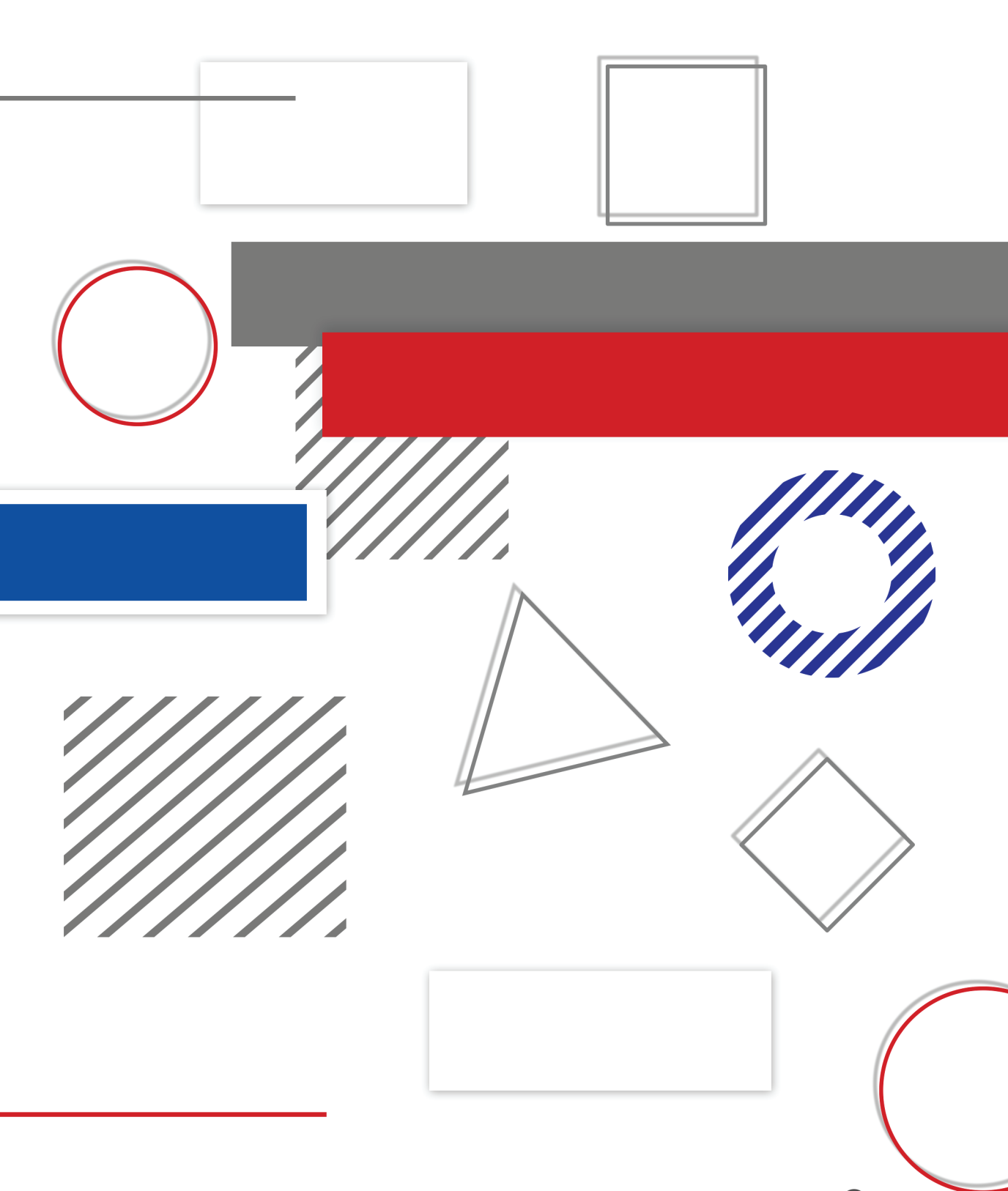
Šta je neophodno za aktivno slušanje? Prodiskutujte.

Preporuke za fasilitatora

Objasnite grupi da kontakt očima, mimika i ton glasa igraju važnu ulogu u komunikaciji i aktivnom slušanju.

Bibliografija:

- Bukmarks - priručnik za borbu protiv govora mržnje kroz obrazovanje o ljudskim pravima, Eli Kin, Mara Georgesku, Rui Gomes, publikacija na crnogorskom jeziku: Uprava za mlade i sport Crne Gore i Forum Mladi i neformalna edukacija (Forum MNE), Uprava za mlade i sport i Forum MNE, Crna Gora, 2015.,
- Vukosavljević, Nenad, (2000), Nenasilje: Priručnik za treninge iz nenasilne razrade konflikata za rad sa odraslima, Sarajevo, Centar za nenasilnu akciju
- Krum, V., Limaster, K., Stark, Dž., Vilkerson, A., (2010), Lekcije, aktivnosti i resursi o vršnjačkom nasilju, Lexington, Univerzitet u Kentakiju, Poljoprivredni fakultet
- Gejl, R. (2003), Mladi ljudi i vršnjačko nasilje: I riječi mogu da zaboje, London, UK Youth
- Priručnik Ujedinjenih nacija (2004), Učimo ljudska prava: Praktične aktivnosti za osnovnu i srednju školu, Njujork i Ženeva, OHCHR
- Ličina Dž., Stefanović D., Mumović, Krivokapić N., (2018), Njeguimo zajedništvo u učionicama, Podgorica, Forum MNE
- Obrazovni priručnik "svi različiti svi jednaki" : ideje, sredstva, metode i aktivnosti za neformalno interkulturalno obrazovanje sa mladima i odraslima / [autori Pat Brander ... et al.l. - Podgorica : Centar za građansko obrazovanje, 2005 (Podgorica : 3M Makarije).
- Salto youth priručnik za radnike za zapošljivost, Emplay (2018)
- Compasito; Priručnik o obrazovanju o ljudskim pravima za djecu, Nancy Flowers; Zsuzsanna Szelényi; Daniel Horvat, Savjet Evrope, Novembar 2007, drugo izdanje 2009., 103-107

Finansirano
od strane Evropske unije i
Savjeta Evrope

Implementirano
od strane Savjeta Evrope

